

worden. Van het hoofdstuk 'Informatiegehalte en karakter van diverse bronnentypes' (46-48) had veel meer gemaakt kunnen worden dan thans, bijvoorbeeld door een kritische bespreking van een aantal bronnensoorten (de Belgische reeks *Typologie des sources* biedt zeker discussiestof) of van om hun keuze en hantering van bronnen geruchtmakende historische werken. Bij de presentatie van de verschillende theorieën die in de loop der tijd zijn ontwikkeld ter structurering en verklaring van het historisch proces (153-172) had het betoog verdiept kunnen worden door niet te volstaan met een samenvatting, maar ruimer baan te geven aan de tussen historici gevoerde discussie. De polemiek tussen Toynbee en Geyl of de kritiek op de door Braudel onderscheiden tijdsniveaus hadden daartoe handvatten kunnen bieden. Met wat meer discussie en daardoor ook samenhang tussen de hoofdstukken had de auteur zijn betoog aanzienlijk kunnen versterken.

Een eigentijds geluid heeft het boek zeker. Het toont meer dan vergelijkbare oudere studies als van Bloch (*Apologie pour l'histoire*) en Carr (*What is history*) hoe kaleidoscopisch de geschiedwetenschap is geworden en nieuw is onderstreping van het belang van een interdisciplinaire benadering in het onderzoek, maar het boek heeft niets van de crisis waarin de geschiedwetenschap zich een twintigtal jaren geleden waande. Studenten geschiedenis zal dit waarschijnlijk aanspreken en voor hen is dit boek allereerst bedoeld. Het is te hopen dat deze inleiding, in het Nederlandse taalgebied nagenoeg enig in zijn soort, zijn weg naar de gebruiker vindt en dat een tweede, meer uitgewerkte, versie zal volgen.

D.Haks

B. de Vries, e. a., ed., *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht* (HSG studies en essays XVIII; Amsterdam: Stichting beheer HSG, 1992, 448 blz., f59,50, ISBN 90 6861071 6).

Van Tijn heeft de presentatie van deze bundel niet meer mogen meemaken. Hij overleed vlak ervoor. Zou hij tevreden zijn geweest met *De kracht der zwakken*? Vast wel. Het is een fraaie staalkaart van structurele sociale geschiedschrijving, waarvan Van Tijn in Nederland gold als de *Godfather*.

De redactie van de bundel heeft gekozen voor een thematische opzet. Zij wilde een aantal centrale aspecten van het werk van Van Tijn belichten. De nadruk kwam vanzelf te liggen op het thema arbeid en wel in de ruime betekenis die dit begrip de laatste decennia in de structurele sociale geschiedenis heeft gekregen. Arbeid wordt daar opgevat als een terrein waarop diverse actoren hun invloed doen gelden: arbeiders, werkgevers, de overheid en allerlei politieke en levensbeschouwelijke pressiegroepen. De bundel bevat veertien bijdragen en een wetenschappelijke bibliografie van Van Tijn. Negen bijdragen zijn geschreven door leerlingen van Van Tijn. Twee artikelen komen uit België, twee zijn geleverd door Nederlandse collega-hoogleraren en er is een bijdrage van de vrouw van Van Tijn, Daisy Devreese. Van haar is ook de titel van de bundel. Devreeses artikel handelt over de vroege arbeidersbeweging in Brussel. De kleermakersknechts aldaar sloten zich uiteindelijk aan bij de Eerste Internationale. Zij kozen voor het socialisme niet vanuit een sterke positie. Hun keuze kwam juist voort uit 'de kracht van de zwakken', beweert Devreese.

Waar gaan de andere bijdragen over? Maarten Prak onderzoekt de gilden in Den Bosch aan het einde van de achttiende eeuw. Hij vraagt zich af waarom mensen zich aansloten bij een gilde. Peter Scholliers bestudeert de loonvorming in vier Belgische industrieën tussen 1870 en 1914.

Centraal staan de mechanisering en het optreden van de vakbonden. Ivo Kuijpers en Peter Schrage presenteren een kwantitatieve analyse van het stakingspatroon in Nederland in de periode 1900-1940. Hun aandacht gaat vooral uit naar de stakingsgolven in de jaren 1911-1913 en 1919-1920. Michiel Gerding laat zien hoe wij aan het negatieve beeld zijn gekomen van het Drentse veenarbeidersleven in het begin van de twintigste eeuw. Het donkere beeld strookt volgens hem niet met de werkelijkheid. In 1926 publiceerde het Rooms-katholiek werklieden verbond een rapport over de arbeidsomstandigheden bij de katholieke werkgevers in het Zuiden. Het Verbond meende dat deze slechter waren dan die bij de liberale werkgevers in het Noorden. Lex Heerma van Voss bekijkt of dit inderdaad het geval was. Van Tijn heeft zich veel moeite getroost het niveau van de geschiedschrijving van de vakbonden te verhogen. Hij ontwikkelde daartoe het inmiddels overbekende 'schema ter verklaring van het succes of falen van vakbonden'. Marlou Schrover, Erik Nijhof en Peter Kruizinga evalueren dit schema en brengen er diverse wijzigingen in aan.

De bundel bevat twee bijdragen op het gebied van de vrouwengeschiedenis. Corrie van Eijl en Gertjan de Groot onderzoeken de relatie tussen vrouwen en vakbonden in de periode 1890-1940, die zo blijkt, bijzonder moeizaam was. Fia Dieteren beschrijft de discussie tussen feministen en socialisten over vrouwenarbeid naar aanleiding van de roman *Hilda van Suylenburg* (1897).

De andere artikelen in de bundel hebben minder raakvlakken met het thema arbeid. Zij sluiten wel aan bij het werk van Van Tijn. De Belgische marxistische historici Catharina Lis en Hugo Soly verlaten de werkvloer en trekken de achttiende-eeuwse buurten in. Ze bestuderen het buurschap en het buurtleven en concluderen dat informele netwerken die buiten de wereld van de arbeid liggen evenzeer de ontwikkeling van een wij-gevoel kunnen bevorderen. Deze prikkelende bijdrage, zonder twijfel de beste van de bundel, zal hopelijk inspireren tot meer onderzoek op dit gebied. Jan Lucassen tracht te achterhalen wie nou eigenlijk de auteur was van *Het welvaren van Leiden*, een zeventiende-eeuwse economische kritiek op de gilden. Hij meent dat het Johan de la Court was en niet zoals algemeen wordt aangenomen zijn broer Pieter. Paul Klep vergelijkt de geschiedenis van Amsterdam in de periode 1855-1875 met die van Breda. Tegelijkertijd evalueert hij zo Van Tijns dissertatie *Twintig jaren Amsterdam*. Leo Noordegraaf behandelt een vergeten hoofdstuk uit de Nederlandse historiografie: de marxistische geschiedschrijving omstreeks 1900 (onder anderen Van der Goes, Van Ravesteyn jr. en Saks).

Ad Knotter sluit *De kracht der zwakken* af met een inleiding op het wetenschappelijke werk van Van Tijn. Die is zeker niet onverdienlijk. Maar het is jammer dat de biografische schets zo summier is. Zo had ik graag wat meer vernomen over de trotskistische titanenarbeid van Van Tijn. Ook is het jammer dat Knotter zich vrijwel exclusief richt op het werk van zijn leermeester. Het blijft daardoor onduidelijk hoe de structurele sociale geschiedenis in Nederland tot ontwikkeling kwam. Was er bijvoorbeeld sprake van beïnvloeding door de Wageningse School? En hoe zit het met de invloed van geestverwanten in het buitenland: de Engelse *Group* van marxistische historici (Hobsbawn, Hill, Thompson), de Franse marxistisch georiënteerde historici rond Ernest Labrousse en de Duitse *Geschichte und Gesellschaft*-historici? Hopelijk zet iemand zich nog eens aan het schrijven van een monografie over de naoorlogse Nederlandse sociale geschiedschrijving, waarin meer helderheid wordt gebracht over deze kwesties. Uiteraard zou in zo'n studie Van Tijn de hoofdrol spelen.

J. F. E. Biasing, H. H. Vleesenbeek, ed., *Van Amsterdam naar Tilburg en toch weer terug. Opstellen aangeboden aan dr. Joh. de Vries ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar economische geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant op 16 oktober 1992* (Leiden-Antwerpen: Martinus Nijhoff, 1992, ix + 304 blz., f59,50, ISBN 90 6890 401 9).

Bij zijn afscheid als hoogleraar in de economische geschiedenis te Tilburg werd Joh. de Vries een kloekke afscheidsbundel aangeboden die zeer gevarieerd van inhoud mag worden genoemd. Deze diversiteit is gevolg van het feit dat de redacteuren aan de auteurs van de bijdragen — een aantal collegae, vrienden en oud-promovendi van De Vries — de vrije hand hebben gelaten bij de keuze van hun onderwerp. Achteraf blijkt dat, ondanks de variatie, toch wel enkele 'clusters' uit de bijdragen te vormen zijn, en wel op de terreinen waarop De Vries nadrukkelijk zijn intellectuele kracht heeft gedemonstreerd: bank- en bedrijfsgeschiedenis, achttiende- en negentiende-eeuwse economische geschiedenis en belletrise, aldus althans de redactie.

Hoe dit ook zij, de bundel opent met een artikel van de hand van Camijn en Vleesenbeek over De Vries als economisch historicus en wegbereider van de Nederlandse bedrijfsgeschiedenis; een tekst die overigens minder pretendeert dan de titel suggereert. De betekenis van De Vries' dissertatie uit 1958 over de economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw voor ons historisch bedrijf — het boek was één van de eerste, zo niet de allereerste poging hier te lande tot 'integrale' economische geschiedschrijving met behulp van economisch-theoretische begripsvorming — wordt mijns inziens tekort gedaan met de constatering dat de promovendus de discussie over de achteruitgang samenvatte en aanvulde met eigen onderzoeksgegevens. Ook over het belang van De Vries voor de bedrijfsgeschiedenis in Nederland valt meer te zeggen dan hier het geval is. Dat zijn invloed op de ontwikkeling van de geschiedschrijving van ons bedrijfsleven groot is geweest, zal niemand ontkennen, maar om die invloed nu vooral af te meten aan het leggen van relaties tussen bedrijfshistorici en aan het stimuleren van activiteiten doet aan de kwaliteit en uitstraling van De Vries' wetenschappelijke productie op dit terrein te weinig recht. Maar genoeg onaardigs gezegd. Het zal, naar we mogen aannemen, niet de bedoeling van de auteurs zijn geweest met hun feestrede historiografisch diep te graven.

Hierop volgt een biografische schets geschreven door De Vries' medewerker in Tilburg J. F. E. Biasing, waarin jammer genoeg De Vries' kwaliteiten als toneelspeler — een psychologisch niet onbelangrijk gegeven bij het volgen van diens 'Werdegang' in het vak? — onbelicht blijven. Gelukkig dat F. A. M. Messing in zijn boeiende sociografische en participierend observerende bijdrage over ritueel gedrag onder Nederlandse hoogleraren in de geschiedenis ook voor andere, zij het niet altijd even flatteuze facetten van de persoonlijkheid van de emeritus (en anderen niet te vergeten) aandacht vraagt.

Dan het 'echte' werk, waarvan ik schematisch opgave doe: het muntwezen van het hertogdom Nassau in de negentiende eeuw (Bosmans), glasblazerijen in Den Bosch (Van den Eerenbeemt), de mislukte droogmaking van het Naardermeer en de familie Rutgers van Rozenburg (Faber), Pierson over indexcijfers en prijsstabiliteit (Fase), bescherming en ordening in het levensverzekeringsbedrijf (De Hen), De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de handel met Japan tussen 1870 en 1880 (Klein), economische achteruitgang in de Bataafs-Franse tijd (Klep), Afrika omstreeks 1990 (Van der Kraaij), de econome Elisabeth Carolina van Dorp (Van de Laar), bedrijfscultuur en bedrijfsgeschiedenis (Mooij), de colleges economie en statistiek van Ackersdijk (Overmeer), Wallstreet 1871-1900 (Prins), economische depressies en overheidsfinanciën in Spaans Amerika, 1621-1820 (Slicher van Bath), Franciscus van den Enden (Van Tijn), de scheepvaartstatistieken in de negentiende eeuw (Veraghtert), economische collaboratie in de tweede wereldoorlog (H. de Vries), investeringen en conjunctuur in België en